

De stelling

Over stellingen bij een academisch proefschrift

Prof.dr. Arno F.A. Korsten, 071010

Inleiding

Dit stukje gaat in het vervolg over stellingen van een promovendus bij een proefschrift (= dissertatie). Doel hiervan is om enige verheldering te bieden over hoe ik wens dat omgegaan wordt met stellingen, mede in het licht van een universitair Promotiereglement. Het stuk is bestemd voor promovendi van mij.

Ik begin met mijn eigen ervaring met het maken van stellingen bij het proefschrift dat ik in 1979 in Nijmegen succesvol verdedigd heb.

Eigen ervaring

Als promovendus van professor Roel in 't Veld (bestuurskunde) maakte ik in 1979, toen mijn proefschrift bij de manuscriptcommissie lag – ik was opgelucht daarover -, op een zaterdag mijn opwachting bij de promotor. Hij had me bij hem thuis uitgenodigd om met stellingen te komen want een promotor moet stellingen goedkeuren, zo staat het in mijn herinnering. Op zaterdag want op een ander moment was er even geen tijd. Druk, druk. Op zijn verzoek had ik een set stellingen op afzonderlijke systeemkaartjes geschreven, naar schatting zeker meer dan veertig. Met weinig stellingen wilde ik niet aan komen zetten. Het waren er ruim veertig omdat ik dacht dat er toch een groot aantal zouden afvallen. 'Stellingen maken', ik was er toen nog niet echt vertrouwd mee. Dus liever wat meer gemaakt dan te weinig. Rijp en groen, zat bij elkaar; zoveel wist ik wel; ook al had ik een en andermaal mijn set doorgenomen en had ik er stellingen uitgegooid. Makkelijk was het opschrijven van stellingen me dus nog niet afgegaan. De koers was om uiteindelijk te komen tot 11 stellingen. Hoeveel er betrekking moesten hebben op het proefschrift zelf en hoeveel niet, dat weet ik niet meer. Een 'Reglement voor promoveren' heb ik destijds ook niet gezien. De PC moest nog worden uitgevonden en internet bestond niet. Je kon dus geen site raadplegen. De promotor vertelde me wat de regels waren.

Ik kwam vol goede moed aanzetten met mijn stellingen. Mijn promotor was juist bezig zijn zinnen wat te verzetten. Hij wiede die middag een beetje onkruid in de tuin. 'Goed om je hoofd wat leeg te maken', zei hij in mijn herinnering. 'Doe jij dat ook?' vroeg hij nog. 'Moet je doen' was zijn advies. Geen gek advies, want de dissertatie was immers klaar, althans dat hoopte ik. Zo'n promotor, je krijgt er toch altijd wat meer raad van dan alleen over een proefschrift. Ik aanvaardde het allemaal graag.

Mijn promotor nam de stellingen buiten, in een fauteuil zittend, door en sorteerde ze in drie groepen: stellingen die met het proefschrift te maken hadden en welke daar niks mee van doen hadden en hij zocht naar de derde categorie: de schertsstelling, de uitmijter. Er volgden drie stapeltjes, nee vier. De vierde betrof de stellingen die direct werden afgevoerd.

Vervolgens werd stapel voor stapel stilzwijgend opnieuw doorgenomen. Het resultaat was dat een setje stellingen overbleef dat betrekking had op het proefschrift zelf, een setje dat sloeg op onderwerpen buiten het proefschrift en een klein aantal dat ik reken tot de categorie 'luchtigheid'. Diverse conceptstellingen belandden op stapel vier; rijp voor de prullenbak. Hoe werd die afvoer beargumenteerd? 'Is niks' zei mijn promotor bij voorbeeld. Of hij zei: 'flauw'. Of: 'die begrijp ik niet'. Of 'te lang'. Of: 'dit is geen stelling'. Of, zo in een prikkelende bijzin: 'heb je geen betere?'. Twintig minuten ongeveer, toen was de klus geklaard. Uiteindelijk had ik misschien 10-15 vijftien stellingen over. 'Ik zie graag waarmee je nu komt', zei hij. 'Kijk er nog eens goed naar.' Ik vertrok na een kop koffie weer. De professor had meer te doen. Ik

meen dat hij een bijdrage moest schrijven voor het liber amicorum voor prof.dr. S. van Wijnbergen (de vader van Sweder). En daar moest die zaterdag nog aan gewerkt worden.

Van een algemeen kader over wat stellingen zijn en wat aanvaardbaar was, was destijds, in 1979, geen sprake. Ik had tevoren wel eens een paar andere proefschriften bekeken en de stellingen die daarbij hoorden. 'Je moet wat bij de hand hebben', was altijd wel mijn devies geweest. 'Wat je via anderen aan de weet komt, hoef je niet zelf uit te zoeken.'

Ik vertrok weer. De zon scheen en ik kon vooruit! Ik voelde me toch wat geraakt. Ik had weer een paar lessen geleerd. Wat? Stellingen moeten origineel zijn (van jezelf), relevant (een aantal moet een relatie hebben tot de kern van je proefschrift), actueel (als ze met het proefschrift te maken hebben, is dat het geval), en omvattend zijn. Op dat laatste wees In 't Veld. Stellingen die slaan op 'inspraak in Nederland' zijn beter dan stellingen die alleen slaan op inspraak in twee kleine gemeenten. Dat zei veel over mijn promotor, daar was ik wel achter. Mijn promotor legde de lat hoog en was zelf zeer ambitieus. 'Een proefschrift moet op tenen gaan staan, anders doet het er niet toe', was een gevleugelde uitspraak van hem. Een proefschrift moet verschil maken met wat we via het bestaande kennisfonds al weten. En dus kwam dat ook tot uiting in zijn kijk op stellingen.

Die zaterdagmiddag, wat betekent die nou verder nog? Zo'n velletje met een paar stellingen is volkomen betekenisloos? Om de dooie dood niet. Als iemand een proefschrift open slaat, is het vel met stellingen vaak het eerste wat bekeken wordt. Het is een soort visitekaartje. Men kijkt vaak het eerst naar de laatste stelling. De stellingen geven een eerste beeld van de intelligentie van de promovendus. En over de biotoop ook, waarin die leeft. Gaat de laatste stelling over – ik noem maar eens wat – de paardensport dan zegt dat iets anders dan dat de laatste stelling over de 'rijkdom van armoede' of 'de armoede van rijkdom' gaat. Zo'n stellingen zeggen nog niet heel veel relevants over het proefschrift maar wel iets en iets over de promovendus.

Waar In 't Veld niet naar vroeg, zult u zich misschien afvragen? Hij stelde niet de vraag of ik goed in staat was om een stelling te verdedigen. Daarover heb ik me bij het bezoek, die zaterdag, niet druk gemaakt maar later – bij de uitwerking van de definitieve set stellingen – wel. Ik heb de verdediging voor mezelf uitgeschreven. Had ik die verdediging bij me bij de eigenlijke promotie, maanden later? Nee, dat hoorde niet, zo was door de promotor me verteld. Je gaat niet als iemand begint over stelling 1 een tekst uit je binnenzak te voorschijn toveren over stelling 1. Het enige dat je bij de verdediging mee mocht nemen, is het boek, een kleine blocnote en een pen. Je hebt wel de paranimfen. Die kun je enige informatie mee laten nemen in hun binnenzak maar dat is ongebruikelijk. Is er nog een vraag over een stelling gekomen op de promotie? Ik dacht van niet. Dat betekent niet dat je het onderwerp 'stellingen' kunt negeren.

Voorbeelden van stellingen

Waar hebben we het over? Een voorbeeld van een stelling is stelling nummer één bij mijn eigen proefschrift 'Het spraakmakend bestuur'. Die luidt:

'Het effect van de aan te vangen "brede maatschappelijke discussie" over kernenergie op de uiteindelijke parlementaire behandeling zal waarschijnlijk gering zijn.'

Deze stelling vond mijn promotor wel aardig omdat de pers daar mogelijk op zou duiken en die stelling me publiciteit zou opleveren. Gaat het daarom? Nee, dat is niet primair maar mijn promotor was wel van mening dat ik met mijn proefschrift veel kranten kon halen en dat is ook gebeurd. Ik heb met mijn proefschrift in werkelijk alle kranten van Nederland gestaan maar niet met stelling één.

Waarom is dit een 'aardige' stelling? Dat is een stelling die *roept om uitleg*. Waarop baseert de auteur zich? Vertel eens, denk je dan. Als je zo denkt, hebt je al gauw met een stelling te

maken. Wie stelling zegt, zegt ook 'stelling nemen'. Stelling nemen, verwijst naar *positie kiezen*.

Een tweede voorbeeld van een stelling van mij is nummer 4 bij mijn proefschrift uit 1979, waarop ik in Nijmegen promoveerde:

'De "wet" van Parenti, die inhoudt dat hoger opgeleiden hun eisen meer gehonoreerd zien, is ook op voorgenomen ruimtelijk-orderingsbeleid ten aanzien van Midden-Gelderland van toepassing'.

Derde voorbeeld, stelling 6 bij mijn proefschrift:

'Bij aanvaarding van de conclusies in de literatuur omtrent recreatieve druk op als waardevol aangemerkte natuurgebieden in Nederland lijkt een actief emigratiebeleid van de rijksoverheid in aanmerking te komen'.

Dit is een stelling, nr. 6, die verder niets met mijn proefschriftonderwerp van doen had maar wel met een ander onderzoek van mij dat tegelijkertijd verscheen.

Een ander voorbeeld van een stelling ontleen ik aan Marcel Hoogwout die in september 2010 in Tilburg promoveerde op *'De rationaliteit van de klantgerichte overheid'*.

'Voor het begrijpen van de wijze waarop overheden met dienstverlening omgaan is het essentieel onderscheid te maken naar dienstverlening aan individuele burgers en dienstverlening aan de burgers als groep.'

En:

'Initiatieven om de dienstverlening te verbeteren hebben een grote kans om in eerste instantie tot een verslechtering van de dienstverlening te leiden alvorens de veranderingen ook in de ogen van de klanten leiden tot een hogere tevredenheid'.

En:

'De invoering van het klantdenken bij gemeenten leidt tot spanningen indien:'

Daarmee hebt u, lezer, een beeld van een aantal stellingen. Hier zien we ook al direct dat er verschillen zijn tussen stellingen. Iets gaat niet op of komt niet uit. Of iets dat elders bleek, blijkt ook in gebied k. Of om iets te begrijpen moeten we onderscheid maken tussen a en b. Of iets dat meer a moet zijn, wordt vermoedelijk eerst minder a om daarna te leiden tot meer 'gepercipieerd' a. Zo zullen meer typen voorkomen.

Historie van 'de stelling'

Tegenwoordig zijn stellingen bij proefschriften doorgaans verplicht. Waar komt dat fenomeen 'stelling' vandaan?

Uit Wikipedia: 'Van de Middeleeuwen tot ver in de negentiende eeuw hoefde niet op een dik boekwerk met daarin de verslaglegging van het eigen onderzoek te worden gepromoveerd, maar kon men *volstaan* met een aantal stellingen. Deze gang van zaken illustreert de rol die het verbale element lange tijd in het universitair onderwijs speelde. Wetenschap was dogmatisch van aard: er bestonden verschillende scholen van wetenschappers, waarbij de opvattingen van zo'n school niet alleen empirisch maar ook logisch werden verdedigd. Bovendien studeerden de meeste studenten niet af. Dat was ook niet nodig, want in de zes- en zeventiende eeuw hechtte men weinig waarde aan getuigschriften. De manier om te tonen dat universitair onderwijs was genoten was de wijze waarop iemand zich mondeling wist uit te drukken en het Latijn beheerste. Het universitaire onderwijs reflecteerde dat en bestond naast de hoorcolleges (*lectio*) voor de helft uit oefenpromoties (*exercitio gratia*) waarbij de studenten verbaal werden getraind.'

Vervolg: 'Uiteindelijk zagen geneeskundigen het eerst in dat zij hun maatschappelijk krediet moesten verdienen op grond van de wetenschap. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw begonnen zij steeds vaker op de vastlegging van hun eigen onderzoek te promoveren. Bij juristen, voor wie welsprekendheid van veel groter belang is, begon deze ontwikkeling veel later, waardoor velen tot in het begin van de twintigste eeuw nog op stellingen

promoveerden. Het proces werd versneld doordat in de negentiende eeuw de eenheidsstaat ontstond. Dat bracht een bureaucratie met zich mee, waardoor het belang van de juiste papieren groeide en studies meer beroepsopleidingen werden. Gevolg was dat ook de promotie veranderde. Deze stelde tot in de negentiende eeuw weinig voor en had eigenlijk de functie van het huidige afstuderen. De arbeid was vergelijkbaar met het schrijven van een doctoraalscriptie, waaraan men enkele maanden kwijt was.'

'Een nieuwe wet van 1876 op het hoger onderwijs in Nederland moderniseerde het academische onderwijs ingrijpend en maakte de weg vrij voor de nieuwe praktijk. Uiteraard was de overgang geleidelijk, namelijk van veel stellingen naar een steeds kleiner, maar veel uitgebreider beargumenteerd aantal. Begin twintigste eeuw was men gemiddeld al één tot drie jaar kwijt aan de dissertatie, tegenwoordig nog veel meer. Als gevolg werden de stellingen van steeds ondergeschikter belang. Het gebruik om ook schertsstellingen mee te nemen ontstond uiteindelijk pas na de Tweede Wereldoorlog.' Einde citaat.

Tot zover iets over de geschiedenis. Laten we eens bezien wat een stelling in feite is.

Wat een stelling is? Enkele aspecten belicht

Een stelling bij een proefschrift is een puntige waarheidsaanspraak van semantische, consequentionele, beschrijvende, verklarende, voorspellende aard of andere aard die origineel, actueel, relevant en prikkelend is en te onderbouwen valt. Zo zie ik stellingen. Op grond hiervan kunnen we afpalen en voorbeelden onderzoeken.

Niet elke mededeling of constatering is een stelling. '*Het is twaalf uur*' is geen geschikte stelling bij een proefschrift. '*Daar staat een fiets*' is zeker ook geen stelling.

'Fietsen zijn de enige goede mobiele dragers van personen' is een riskante stelling. Waarom? Hier moet je voorzichtig mee zijn want als je in een ander cultuur- en taalgebied bevindt, kan het anders liggen. In Afrika worden olifanten en dromedarissen ook tot de categorie 'mobiele dragers' van mensen gerekend. Kamelen zijn heel nuttig in een woestijn. Daar begin je over het algemeen weinig met een fiets.

'De aanleg van fietssuggestiestroken op plattelandswegen bevordert de verkeersveiligheid niet' is wel een stelling die een promotor zou kunnen goedkeuren. Het zou een *conclusie* kunnen zijn van een onderzoek naar 'fietsen en verkeersveiligheid' en die kan men dus in een stelling gieten.

Een stelling is in dit verband een *originele bewering* van een promovendus die deze *als waarheid wenst te zien aangenomen*. Een *gewaagde* stelling is een stelling waarvan men zegt dat die geen heel grote kans maakt om direct of zonder meer als waarheid te worden beschouwd. Of iets gewaagd is, verwijst naar wat aannemelijk is op basis van bestaande inzichten. '*De wereld is vierkant*' is een gewaagde stelling nu algemeen wordt aangenomen dat de aarde een aardbol is, een rond 'ding'.

Een stelling moet ook *iets nieuws* bevatten en *niet gedateerd* zijn. Iets dat nog niet algemeen bekend is. Een voorbeeld van een stelling is de volgende stelling. Bevat die nieuws? Is die gedateerd?

'Naarmate het meer en frequenter intensief en langdurig regent in Noord-Frankrijk, België, Oostenrijk en Duitsland, wordt de kans op overstroming van grote rivieren in Nederland groter.'

Dat was ooit misschien een interessante actuele stelling maar inmiddels lang en breed gemeengoed. Nu is die niet interessant meer als stelling. Ook niet prikkelend genoeg.

Er valt over stellingen nog meer te zeggen. Een stelling moet bij voorbeeld ook *relevantie* hebben in het kader van een promotie. Dit is een lastig criterium. Denk maar eens aan de stelling:

'Hoe vaker in Limburg de klokken van de kerktoren op een ander tijdstip dan het volle uur of half uur luiden, hoe meer doden in de gemeenschap te betreuren zijn'.

In beginsel kan dat een relevante stelling zijn in het kader van een godsdienstsociologische studie naar hoe gemeenschappen omgaan met de dood. De stelling maakt echter een gedateerde indruk.

Of de stelling:

'In de jaren vijftig van de vorige eeuw waren veel Nederlandse burgers op zondagochtenden gedurende enige tijd niet thuis'.

Logisch, heel veel burgers gingen in de jaren vijftig op een zondag naar de kerk. Dat kan een relevante stelling zijn maar tevens is het een stelling die toch wel heel veel heeft van een open oude deur. Niet zozeer is het punt dat deze stelling slechts beschrijvend is, want dat mag maar het is een open deur. Men moet dergelijke 'Binsenwahrheiten' vermijden. Een godsdienstsocioloog had ook in 1960 doorgaans al meer op te merken.

Een stellingnemer moet een stelling ook kunnen *onderbouwen*. Ook dat moet een opsteller van stellingen overwegen. Daarom wordt vaak als eis aan stellingen bij proefschriften gesteld dat die betrekking moeten hebben op het onderzoek zelf en het verslag daarvan. Met een stelling alleen is men er dus niet. Een stelling moet tijdens een promotie verdedigd kunnen worden; eerst dan krijgt deze betekenis. Het is het makkelijkst als een stelling volgt uit een betoog. Een stelling zegt op zich dus niet alles. Er gaat altijd *iets aan vooraf* (het proefschrift zelf) en *er volgt wat op* (de verdediging). Maar dat weten we nog niet als we de lijst met stellingen op een los vel aantreffen in een proefschrift dat we zojuist opengeslagen hebben.

Hoe ik ermee omga?

Zo, nu weten we iets over stellingen. Stel de promovendus komt met dertig stellingen? Grote kans dat ik ook (denkbeeldige) stapeltjes ga maken want het analogiedenken is natuurlijk hardnekkig. Ik zal echter in tegenstelling tot mijn promotor op die zaterdagmiddag wel vragen of de promovendus een conceptstelling kan verdedigen.

Een promotor die van een promovendus een lijst met zeg vijftien conceptstellingen krijgt voorgelegd, die niks te maken hebben met het proefschrift zelf maar opgesteld zijn om te komen tot enige additionele stellingen, zal opletten en doorvragen. Wie wil promoveren op *'Het adaptieve gemeentebestuur'*, moet wel heel goed thuis zijn in de antropologie om de volgende stelling te verdedigen naast de stellingen die betrekking hebben op het proefschrift:

'Het dragen van stokjes door de neus door veel inwoners uit Nieuw-Guinea illustreert bij uitstek de gebrekkige modernisering van dat gebied'.

Die stelling heb ik eerst nu 'verzonnen'. Maar stel dat een promovendus hiermee komt, dan zal ik vragen: wat is je verdediging? Als de promovendus twintig jaar in Nieuw-Guinea gewoond heeft omdat zijn vader daar als antropoloog werkzaam is geweest, kijk ik er niet van op en vermoed ik dat de verdediging in orde komt.

Vereisten bij het formuleren van een stelling

Zijn er vormeisen die aan een stelling bij een proefschrift gesteld worden?

Dat veel stellingen te maken moeten hebben met een proefschrift of eruit voortvloeien, is geen vormeis maar een inhoudelijke eis. Dat een stelling origineel moet zijn, en dus geen duplicaat van een eerder door een ander geformuleerde stelling, is ook wel belangrijk maar evenmin een vormeis. En of een stelling prikkelend is, is ook geen kwestie van vorm.

In Promotiereglementen treft men die vormeisen, voor zover ik weet, niet aan. Maar men kan eenvoudig een paar vormeisen formuleren op basis van wat promotores blijkbaar aan stellingen van promovendi goedkeuren.

- Een stelling bij een academisch proefschrift maakt doorgaans deel uit van een *reeks stellingen* bij een proefschrift. Die reeks van zeven of meer stellingen is op een *apart (los) vel* ingevoegd. Nooit nam ik waar dat er stellingen waren bijgevoegd in een afzonderlijk geschrift van tien of twaalf A4 aan tekst. Een reeks stellingen staat ook niet gelijk aan een reeks essays.
- Van de reeks stellingen bij een proefschrift moet *de meerderheid betrekking hebben op* het proefschrift zelf. Welke verwijzen naar het verslag van onderzoek, wordt soms aangeduid met de vermelding tussen haakjes: (dit proefschrift).
- Er is geen eis dat een stelling voor alle Nederlanders die kunnen lezen te begrijpen moet zijn. Een opsteller van stellingen zal in het algemeen echter nastreven dat een stelling een redelijke mate van *toegankelijkheid* heeft voor academici op zijn vakgebied. Deze eis wordt overigens – voor zover bekend - nergens in gesteld of getoetst. Het is de promotor die volgens de mores (en niet meer) een stelling acceptabel moet vinden. Ik zal daarom een reeks in het Grieks gestelde stellingen bij een Nederlandstalig proefschrift afwijzen.
- Een stelling zal vaak, maar niet altijd, op de een of andere manier een *normatief kader* kennen of oproepen, of breder ‘een vergelijking impliceren’. Pure beschrijving leidt vermoedelijk niet tot een interessante stelling. Vaak zal een stelling een verlangen doen opkomen naar dat kader. Neem de stelling bij mijn proefschrift: ‘*Een rampenplan ter bestrijding van planrampen in de ruimtelijke ordening is niet nodig*’. Dan wil je weten wat een planramp is. Op basis van welke normen of theorie kan een plan als een planramp worden betiteld?
- Een individuele stelling heeft *zekere beknoptheid, zekere puntigheid*. Een stelling wordt gegoten in één zin, niet in vier zinnen. Wie lijstjes met stellingen ziet, die weet dit. Een individuele stelling giet men ook *niet in vraagvorm*. Dus nooit een vraagteken.
- Een stelling moet *specifiek* zijn, als dat nodig is. Wie onderzoek deed naar inspraak bij streekplannen in de ruimtelijke ordening kan niet zeggen: ‘*Inspraak op het gebied van ruimtelijke ordening heeft veel effect*.’ Gewenst is tijdsaanduiding te overwegen. Geldt deze stelling alleen voor Nederland en in de periode 2000-2005? Geldt deze stelling alleen voor die periode in de provincies Gelderland en Overijssel? En hoe zit het met inspraak bij het nationaal ruimtelijk ordeningsbeleid en het beleid van gemeenten?
- Nog maar eens een ander voorbeeld van mij. ‘*Inspraak blijkt niet te fungeren als conflictverplaatsingsmechanisme voor overheidsorganisaties*’ (Verg. Naschold, F., Organisatie en democratie, Utrecht, 1970). Deze stelling laat zien dat het is toegestaan om een verwijzing te maken. Blijkbaar heeft Naschold beweerd dat ‘participatie’ wel een conflictverplaatsingsmechanisme kon zijn. Vaak komen dergelijke *verwijzingen* echter niet voor.
- Zijn wetenschappelijke wetten ook stellingen? Wetten impliceren altijd een stellingname maar niet elke stelling is een sociaal-wetenschappelijke wet.

Een bijzonder punt: de originaliteit van een stelling

Is het proefschrift origineel, dan is de kans dus al groot dat stellingen die betrekking hebben op het proefschrift ook origineel zijn. Plagiaat is verboden. Raadpleeg de Stellingenbank (via google) als u bevreesd bent dat een eigen stelling al eens door een ander is geformuleerd in gelijke of nagenoeg gelijke vorm.

Wel of geen verplichting

Bij verschillende universiteiten is het tegenwoordig verplicht om (een apart vel met) stellingen bij een proefschrift te voegen maar *niet overal*. Bezie het Promotiereglement van de universiteit waar u hoopt te gaan promoveren.

Als het niet verplicht is om stellingen te voegen bij een proefschrift, dan kunnen promotor en promovendus ervoor kiezen om desondanks wel stellingen toe te voegen.

Kan een promovendus zich onttrekken aan de plicht om met stellingen te komen? Nee. Gedogen is niet aan de orde.

Wat is een proefschrift?

Even iets over een proefschrift want op welke plek komen stellingen aan bod? Beoordeelt een manuscriptcommissie ook stellingen? Nee maar een promotor beoordeelt ze wel. Hij toetst ze marginaal want de essentie bij een promotie is het verslag van onderzoek, niet zozeer de stellingen.

Een proefschrift is een verslag van een zelfstandig verricht wetenschappelijk onderzoek van een academicus (iemand met een universitaire opleiding) dat is goedgekeurd door een aan een universiteit verbonden promotor, zijnde een hoogleraar op een bepaald vakgebied (= professor). Of is goedgekeurd door beide promotores in het geval er sprake is van twee promotores. Ik spreek verder van de promotor.

De promotor kan een proefschrift afkeuren, ook nadat er al jaren aan gewerkt is. Er zijn wel voorbeelden van bekend. Doorgaans is dat afkeuren niet het geval omdat promotor en promovendus tijdens de rit overleg hebben (gehad), en zich uitgekristalliseerd heeft of de promovendus werk levert dat aan maatstaven voor onderzoek en onderzoeksverslaggeving voldoet.

Als een professor/promotor een conceptproefschrift heeft goedgekeurd (= geschikt acht voor doorgeleiding in het verderdere proces), gaat het naar een *manuscriptcommissie*, ook wel aangeduid als *leescommissie*. Een dergelijke leescommissie bevat doorgaans (uitsluitend gepromoveerde) leden uit de universiteit waaraan de promotor verbonden is en waar de beoogde promotie zal plaatsvinden en enkele externe gepromoveerde leden, doorgaans hoogleraren die op het gebied van het proefschrift thuis zijn.

Een terzijde: mijn promotor heeft nooit gezegd voor het concept naar de leescommissie ging *'ik keur het proefschrift goed'*. Hij zei slechts: *'ik acht het nu wel geschikt om het naar de leescommissie te sturen.'*

De promovendus heeft in de samenstelling geen rol, eventueel wel een informele. De promotor doet een voorstel voor samenstelling van die commissie en een centrale universitaire commissie (althans bij de OU) moet de samenstelling dan goedkeuren. In veel universiteiten maakt de promotor tegenwoordig deel uit van de manuscriptcommissie.

De promotor doet de leden het conceptproefschrift toekomen. Het is dus niet zo dat een promovendus een proefschrift toezendt en eventueel in informele termen de beoordelaar benadert ('Hoi Henk, ...'). De promotor kan de promovendus eventueel wel verzoeken 'namens hem of haar' het proefschrift toe te sturen maar dan is er contact geweest tussen promotor en beoordelaar en zal de promovendus de beoordelaar berichten: 'Op verzoek van

de promotor XXX zend ik u een exemplaar van....'. In dit traject moet dus oog bestaan voor de *formele kanten* van het promotietraject.

De leden van die leescommissie moet schriftelijk verklaren, in termen van 'ja' of 'nee' of zij het conceptproefschrift '*verdedigbaar achten*'. Daarmee wordt niet gezegd dat ze het een goed proefschrift vinden maar dan vinden ze het wel 'boven de streep'.

Als een extern lid 'nee' zegt, moet dat beargumenteerd worden meegedeeld aan de voorzitter van de leescommissie, doorgaans niet de promotor of promotores. Er zal dan ongetwijfeld overleg volgen tussen de voorzitter en de promotor. De leescommissie moet in meerderheid voor 'verdedigbaar' stemmen; dat is genoeg. Maar als er een uitgesproken 'nee' volgt van een van de leden, kan er '*een rel in een notedop*' geboren zijn. Wellicht trekt een extern lid zich terug uit de commissie als hij het proefschrift beneden alle peil acht. Hoe dit precies zit: lees het Promotiereglement. Zo gezien, doet de promovendus niet alleen 'examen' maar ook de promotor.

Kan een commissielid ook op niet fundamentele punten een 'nee' geven? Dat zou kunnen, bij voorbeeld omdat het manuscript enorm veel taalfouten bevat. Dan heeft de promotor blijkbaar slordig toegezien. Dit kan bij voorbeeld als het manuscript in het Nederlands is gesteld maar de promotor een Engelsman is.

Nu de sprong naar het onderwerp van deze beschouwing. De leescommissie gaat *niet* over (het losse vel met) de stellingen en ontvangt dus ook geen vel met stellingen. De promotor heeft voordat het proefschrift naar de commissie gaat doorgaans al wel de stellingen gezien en akkoord bevonden. Want zo gaat het wel: de promotor moet de stellingen 'goedkeuren'. Of dit ergens staat, weet ik niet. Het hoort in elk geval tot de mores. De promotor moet er onder meer voor waken dat het aanzien van de universiteit door stellingen niet wordt geschaad.

Als de promotor bericht heeft ontvangen dat de leescommissie 'akkoord' is en dit allemaal administratief netjes op orde is, kan de promotor aan de promovendus een *aanwijzing* geven om het werk nog op een enkele plek aan te passen of direct het werk op een nette wijze te laten drukken/vermenigvuldigen. Hier komt de vormgever en de uitgever om de hoek kijken. Als het goed is, is een uitgever al ver tevoren benaderd.

Ongeveer vijf-vier weken voor de daadwerkelijke promotie wordt het proefschrift namens de promotor toegezonden aan de beoogde leden van de *promotiecommissie* (daar hoort het vel met stellingen bij; nazenden is buitengewoon slordig; nazenden via e-mail is vanuit etiquetteperspectief niet toegestaan). Tot de promotiecommissie behoren in elk geval de leden van de leescommissie en soms – al of niet na een goedkeuringsprocedure – enkele andere hoogleraren of gepromoveerde personen die door de promotor zijn gevraagd of zich hebben aangemeld. Het kan gaan om een uitnodiging, mede omdat soms een of meer externe of interne leden van de manuscriptcommissie verhinderd kunnen zijn bij de promotie aanwezig te zijn.

Het reglement

Resumerend: Een stelling bij een (in Nederland verdedigd) proefschrift maakt deel uit van een reeks originele stellingen die op een los vel worden bijgevoegd bij een proefschrift en die de promovendus *tijdens de promotieplechtigheid wil verdedigen* tegenover geselecteerde opponenten (hoogleraren die deel uitmaken van de promotiecommissie). Het is dus niet zo dat de stellingen bedacht worden voor pers en publiek.

'Origineel' wil zeggen: een stelling van de promovendus zelf die niet eerder in deze vorm door een ander is gepubliceerd. De kans op het formuleren van originele stellingen is zeer

groot als de promovendus een origineel onderzoek heeft gedaan, dat nog niet eerder zo door een ander is gedaan, en stellingen ook hiernaar verwijzen resp. hierop betrekking hebben.

Of stellingen verplicht zijn en hoeveel minimaal, is meestal aangegeven in een Promotiereglement van een universiteit.

Het maximumaantal te verdedigen stellingen is vrijwel nooit aangegeven maar de praktijk is dat het aantal te verdedigen stellingen dicht blijft bij het minimumaantal.

Laten we aannemen dat er sprake is van tien stellingen. De promovendus doet er dan goed aan er zes of zeven te formuleren die betrekking hebben op het proefschrift en andere die daar nadrukkelijk los van staan.

Het *uitsluitend* formuleren van stellingen die verwijzen naar en betrekking hebben op het proefschrift is niet gewenst. Men kan hierop het reglement nalezen. Ik ken geen voorbeelden van een vel met stellingen waarbij alle stellingen verwijzen naar een proefschrift.

De laatste stelling is vaak een 'uitsmijter', een (grappige) stelling met een humoristisch effect. Deze wordt hier en daar ook wel een *schertsstelling* genoemd. Bij voorbeeld: 'De beste stellingen zijn van hout'.

Stellingen: waarom eigenlijk nog?

Inmiddels zijn stellingen *vooral traditie*. Bij de Universiteit Utrecht is discussie over stellingen tijdens de verdediging zelfs uitdrukkelijk verboden.

Er wordt doorgaans niet door een opponent om de verdediging van een stelling gevraagd. In de praktijk behoeven stellingen doorgaans dus *niet* verdedigd te worden maar een promovendus moet er altijd wel op geprepareerd zijn dat hij dat wel moet doen.

Stellingen zijn tegenwoordig vooral een *redmiddel* voor het geval door omstandigheden (korte vraagstellingen en/of korte antwoorden) een promotiecommissie door de vragen heen is terwijl het 'uur' nog niet om is en het 'hora est' nog niet geklonken heeft. Soms zijn stellingen overigens voor een hoogleraar-opponent een entree tot een hoofdstuk of breder deel uit het onderzoeksverslag.

Anecdote

Een mooie anecdote wordt toegeschreven aan de dichter J.C. Bloem die nog in 1906 wist te promoveren op 24 stellingen van slechts tien kantjes. Toen hij tijdens zijn verdediging in serieuze problemen kwam, sprak hij naar verluidt: '*Ach, hooggeleerde opponent, het is tenslotte maar een stelling*'.

Schertsstellingen

Voor de schertsstellingen trekken nog wel eens de aandacht van de media. Bijvoorbeeld: *Originaliteit is veelal het goed verborgen weten te houden van zijn bronnen.*

(M.J.J. Putte, natuurkundig ingenieur, TU Delft)

De opkomst van het handsfree mobiel bellen in het openbaar heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de maatschappelijke acceptatie van de in zichzelf pratende psychiatrische patiënt.

(A. Nederbragt, UU)

Spreken in het openbaar is gemakkelijk met een mobiele telefoon.

(R.L. Roothaert, LUW, 2000)

Laatstgenoemde stelling is zo geestig dat deze in 2006 (in nauwelijks andere bewoordingen) opnieuw werd geponeerd door W.J. Raven aan de TU Delft, en in 2007 door Ashraf Yassen aan de Universiteit Leiden. Hoewel hier waarschijnlijk geen opzet in het spel is, en dus geen reden om te klagen over plagiaat, kan een promovendus iets dergelijks vermijden. Hoe? Door eerst even de *stellingendatabank* te raadplegen.

Discussie

Reactie 1: Hulpmiddelen bij de verdediging? Kan de promovendus een stuk meenemen, in de aula, ter verdediging van een stelling?

Antwoord: Dat is in principe niet de bedoeling. Het is zeker niet de bedoeling dat een promovendus zijn verdediging gaat voorlezen. Maar de praktijk kan zijn dat je een velletje met enkele steekwoorden per stelling wel mee kunt nemen ('smokkelen'). Van het gebruik van technische hulpmiddelen, zoals power point, is bij de verdediging van proefschriften in de Sociale wetenschappen geen sprake.

Hoewel er tijdens de promotieplechtigheid naar kan worden gevraagd, gebeurt het niet meer dat de dissertatie bij een slechte verdediging wordt afgekeurd.

Reactie 2: Een reactie op het voorgaande luidde als volgt:

'Het verhaal over de stellingen en de behandeling van het manuscript is helder en boeiend.'
Vervolg: 'Wanneer ik de opbouw van een stelling ontrafel in componenten, dan moet bij een stelling volgens mij sprake zijn van 'een toetsbare/verdedigbare bewering in de vorm van een stellingname of in een redeneervorm, waarin een verwacht causaal verband tussen twee of meerdere verschijnselen tot uiting komt'. Zoals: x leidt nooit tot y, maar tot z / als x, dan y / meer x leidt tot minder y / hoe meer x, hoe meer y / etc. Nu de theorie van stellingen nog gaan toepassen, er concreet mee gaan oefenen v.w.b. het eigen onderzoek. Dan pas leeft het.'

'In het proefschrift van Hertogh en Westerveld (*'Playing with complexity'*) kwam ik nog een 'grappige' laatste stelling (schertsstelling) tegen:

'If everything seems under control, you're not driving fast enough'.

Antwoord: Een causaal verband is een te strenge eis. De sociale wetenschappen spreken over meer dan alleen causale verbanden tussen verschijnselen.

En er komen ook stellingen voor bij proefschriften waarin niet van een verband sprake is.

Denk maar eens aan stelling 10 bij mijn proefschrift uit 1979:

'Het instellen van raden is vaak een uiting van 'ergens geen raad mee weten'.

Of stelling 11:

'Het Instituut voor Toegepaste Sociologie dient zich, mede ter wille van de ontwikkeling van zijn medewerk(st)ers, in toenemende mate te richten op onderzoekactiviteiten buiten Nederland en/of samen te werken met buitenlandse instituten'.

Literatuur

De beste stellingen zijn van hout. Uitspraken van Delftse Promovendi (ISBN 9074843077).

Lelieveldt, H., *Promoveren: een wegwijzer voor de beginnende wetenschapper*, Uitgeverij Aksant, ISBN 9052600023).

Roes, F.R., *Wetten in de sociale wetenschappen*, Van Gorcum, Assen, 1985.